

LE FONTI PER LA STORIA DI VELIA

IL NOME

Ἑλέη: Herodotus I 167, 3; Strabo VI 1, 1, C. 252 (ma anche Ἑλή ed Ἑλέα); una delle iscrizioni relative alla scuola medica (v. *Aspetti della cultura*: Οὐλῆς Εὐξίνου Ἑλεήτης); Stephanus Byz. s. Ἑλέα, πόλις Ἰταλίας, ὡς εἴρηται. ἐκαλεῖτο δὲ Ἑλέη. ὀνομάσθη δὲ Ἑλέα ἀπὸ τοῦ παρωροθέντος ποταμοῦ, ἡ νῦν Βελέα; Suidas s. Ἑλέα (v. *La colonia greca*); sulle monete (leggenda VEAII o YEAIH o YEANTON, cf. Head, *Hist. Num.*², p. 89 s.).

Ἑλέα: Plato, *Sophist.* 216 A (τὸ μὲν γένος ἐξ Ἑλέας), 242 D (τὸ δὲ παρ' ἡμῖν Ἑλεατικὸν ἔθνος), *Phaedr.* 261 D (τὸν... Ἑλεατικὸν Παλαμήδη); Dicaearchus *apud* Demetr. *de elocut.* 182 (= Müller, *F. H. G.* II p. 245 nr. 33): ἐν Ἑλέᾳ... τῆς Ἰταλίας πρεσβύτιτον; decreto di asyilia per l'Asclepieion di Cos: ἔδοξε... τῷ δήμῳ τῶν Ἑλεατῶν (v. *Momenti della storia politica*); Cicero, *De nat. deor.* III 33, 82 (Zenonem Eleatem); Strabo l. c.: οἱ δὲ νῦν Ἑλέαν ὀνομάζουσι (ma già Antiocho di Siracusa? Cf. ibid.: φησὶ δ' Ἀντίοχος... ἀποκρουσθέντας... τὴν Ἑλέαν κτίσαι); Plinius, *N. H.* III 71 (oppidum Elea, quae nunc Velia); Tertullianus, *Apologet.* 50, 9 (Zeno Eleates); (Elia) Servius, *Comm. in Verg. Aen.* VI 359: Velia autem dicta est a paludibus, quibus cingitur, quas Graeci ἑλή dicunt. fuit ergo 'Elia', sed accepit digammon et facta est 'Velia'; Stephanus Byz. l. c.; autori greci in genere.

Ἑλή: Strabo l. c.

Velia: Cicero, *Il. cc.* nelle altre sezioni; Livius XXVI 39, 5 (Vellia, Velia, Helia, nei migliori mss.); Plinius, *N. H.* III 85; (Ουέλεια) Ptolemaeus, *Geogr.* III 1, 8; (Βελέα) Stephanus Byz. l. c.; (Bellias) Anonymus Ravennas, *Cosmogr.* IV 32, V 2; (Bellias, Bellia) Guido, *Geogr.* 32, 74 (v. *Topografia di V.*); autori latini in genere.

Assai dubbio l'accostamento, fatto dal Radke, *RE.* VIII A 2, c. 2405, di IG XIV 2432 (σύμβολον πρὸς Ουέλαντιος, dalla Gallia meridionale).

TOPOGRAFIA

Ps. Scylax, *Peripl.* 12: Λευκανοί. Σαννιτῶν δὲ ἔχονται Λευκανοὶ μέχρι Θουρίας. Ὁ πλοῦς δὲ ἐστὶ παρὰ Λευκανίαν ἡμερῶν ζ' καὶ νυκτῶν ζ'. Ἡ δὲ Λευκανία ἐστὶν ἀκτὴ. Ἐν ταύτῃ πόλεις εἰσὶν Ἑλληνίδες αἰδε' Ποσειδωνία, Ἑλέα, Λᾶος Θουρίων ἀποικία, Πανδοσία, Πλατεῖς, Τερῖνα, Ἰππώνιον, Μέσμα, Ῥήγιον ἀκρωτήριον καὶ πόλις.

Strabo VI 1, 1, C. 252: μετὰ δὲ τὸ στόμα τοῦ Σιλάριδος Λευκανία καὶ τὸ τῆς Ἥρας ἱερὸν τῆς Ἀργεῶς, Ἰάσονος ἱδρυμα, καὶ πλησίον ἐν πεντήκοντα σταδίοις ἡ Ποσειδωνία. Συβαρίται μὲν οὖν ἐπὶ θαλάττῃ τεῖχος ἔθεντο, οἱ δ' οὐκισθέντες ἀνωτέρω μετέστησαν, ὑστερον δὲ Λευκανοὶ μὲν ἐκείνους,

Ῥωμαῖοι δὲ Λευκανοὺς ἀφείλοντο τὴν πόλιν. ποιεῖ δ' αὐτὴν ἐπίνουσιν ποταμὸς πλησίον εἰς ἑλὴ ἀναχόμενος. ἐντεῦθεν δ' ἐκπλέοντι τὸν κόλπον νῆσος Λευκωσία, μικρὸν ἔχουσα πρὸς τὴν ἡπειρον διάπλουν, ἐπώνυμος μᾶς τῶν Σειρήνων, ἐκπεσούσης δεῦρο μετὰ τὴν μυθευομένην ῥήϊν αὐτῶν εἰς τὸν βυθόν. τῆς δὲ νήσου πρόκειται τὸ ἀντακρωτήριον ταῖς Σειρηνούσαις ποιοῦν τὸν Ποσειδωνιάτην κόλπον. κάμψαντι δ' ἄλλος συνεχῆς κόλπος, ἐν ᾧ πόλις ἦν οἱ μὲν κτίσαντες Φωκαεῖς Ἑλέην οἱ δὲ Ἑλήν ἀπὸ κρήνης τινὸς οἱ δὲ νῦν Ἑλέαν ὀνομάζουσι, ἐξ ἧς Παρμενίδης καὶ Ζήνων ἐγένοντο ἄνδρες Πυθαγόρειοι. δοκεῖ δέ μοι καὶ δι' ἐκείνους καὶ ἐτι πρότερον εὐνομηθῆναι διὸ καὶ πρὸς Λευκανοὺς ἀντέσχον καὶ πρὸς Ποσειδωνιάτας καὶ κρείττους ἀπήεσαν καίπερ ἐνδεέστεροι καὶ χώρα καὶ πλήθει σωματίων ὄντες. ἀναγκάζονται γοῦν διὰ τὴν λυπρότητα τῆς γῆς τὰ πολλὰ θαλαττουργεῖν καὶ ταρχείας συνίστασθαι καὶ ἄλλας τοιαύτας ἐργασίας. φησὶ δ' Ἀντίοχος Φωκαίας ἀλούσης ὑπ' Ἀρπύγου τοῦ Κύρου στρατηγού, τοὺς δυναμένους ἐμβάντας εἰς τὰ σκάφη πανοικίους πλεῦσαι πρῶτον εἰς Κύρνον καὶ Μασσαλίαν* μετὰ Κρεοντιάδου, ἀποκρουσθέντας δὲ τὴν Ἑλέαν κτίσαι**. διέχει δὲ τῆς Ποσειδωνίας ὅσον διακοσίους σταδίους ἡ πόλις. μετὰ δὲ ταύτῃ ἀκρωτήριον Παλίνουρος. πρὸ δὲ τῆς Ἑλεάτιδος αἱ Οἰνωτρίδες νῆσοι δύο ὑψόρους ἔχουσαι.

* Μασσαλίαν codd., Ἀλαλίαν nonnulli viri docti; qua de re cf. J. BÉ-
RARD, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'anti-
quité*², Paris 1957, p. 269.

** post κτίσαι gloss.: ἐνιοὶ δὲ τοῦνομα ἀπὸ ποταμοῦ Ἑλέτης.

Plinius, *N. H.* III 71: a Silero regio tertia et ager Lucanus Bruttiusque incipit, nec ibi rara incolarum mutatione. tenuerunt eum Pelasgi, Oenotri, Itali, Morgetes, Siculi, Graeciae maxime populi, novissime Lucani a Samnitibus orti duce Lucio. oppidum Paestum Graecis Posidonia appellatum, sinus Paestanus, oppidum Elea quae nunc Velia, promunturium Palinurum, a quo sinu recedente traiecit ad Columnam Regiam C m. p. ...

Pomponius Mela, *De chorogr.* II 69: hinc in Tuscum mare flexus est et eiusdem terrae latus alterum, Maticana, Hipponium Vibove, Temesa, Clamptia, Blanda, Buxentum, Velia, Palinurus olim Phrygii gubernatoris nunc loci nomen, Paestanus sinus, Paestum oppidum, Silerus amnis, Picentia, Petrac quas Sirenes habitarunt, Minervae promunturium, omnia Lucaniae loca...

Ptolemaeus, *Geogr.* III 1, 8: Λευκανῶν ὁμοίως παρὰ τὸ Τυρρηνικὸν πέ-
λαγος Ουέλεια [longit.] μύ' [= 40° 20'], [latit.], λθ' L' δ'. [= 39° 45']...

Anonymus Ravennas, *Cosmogr.* IV 32 (p. 69 Schnetz): item iuxta Mare Gallicum est civitas que dicitur Bibona Balentia, item Tanum, Tempus, Clamptia, Cerellis, Laminium, Blandas, Cessernia, Buxentum, Bellias, Pestum, Silurum, Surentum, Stabium, Sarnum...; cf. V 2 (p. 85 S.):... Clamptia, Erculis, Cerellis, Lavimnium, Blandas, Cersenia, Veneris, Boxonia, Bellias, Erculam...

Guido, *Geogr.* 32 (p. 120 s., Schnetz): item iuxta mare Gallicum et magnum, quod et Tyrrenum, civitates sunt Bibona Valentia, item Tanum, Tensa, Clamptia, Cerellis, Laminium, Blandas, Cessernia, Buxentum, Bellias, Pestum, Silarum...; cf. 74 (p. 130 S.) ... Bibona Valentia, Tenno, Tempa, Clamptia, Herculis, Cerellis, Laminium, Blandas, Cessernia, Veneris, Buxonia, Bellia, Herculia...

IL PORTO

Vergilius, *Aen.* VI 358 ss. (Palinuro ad Enea): paulatim adnabam terrae: iam tuta tenebam, / ni gens crudelis madida cum veste gravatum / prensantemque uncis manibus capita aspera montis / ferro invasisset praedamque ignara putasset. / nunc me fluctus habet versantque in litore venti. / quod te per caeli iucundum lumen et auras, / per genitores oro, per spes surgentis Iuli, / eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram / inice (namque potes) portusque require Velinos...

Appianus, *Civ.* V 98, 410: ὁ δὲ Καῖσαρ ἀρχομένου μὲν τοῦ χειμῶνος ἐς τὸν Ἑλεάτην κόλπον ἐρυμνὸν ὄντα συμπεφεύγει, χωρὶς ἐξήρους μᾶς, ἢ περὶ τῇ ἄκρᾳ διελεύθῃ· λιβὸς δὲ τὸν νότον μεταλαβόντος ὁ κόλπος ἐκυκᾶτο, ἐς τὴν ἐσπέραν ἀνεωγμένος, καὶ οὔτε ἐκπλεῦσαι δυνατόν ἦν ἔτι πρὸς ἐναντίον τοῦ κόλπου τὸ πνεῦμα, οὔτε κώπαι κατεῖχον οὔτε ἄγκυραι ἀλλ' ἐς ἀλλήλας ἢ εἰς τὰς πέτρας ἐνηράσσοντο αἱ νῆες καὶ νυκτὸς ἦν ἔτι τὸ δεινὸν ἀτοπώτερον.

(Cf. Vell. Paterc. II 79, 2-3, s. *Momenti della storia politica*).

(*Tappa del viaggio per e dalla Sicilia*) Cicero, *ad fam.* IX 7: *Scr. Romae ex. m. Maio a. 708* [46]: Cicero Varroni, istuc ipsum de Baiis, non nulli dubitant an per Sardiniam veniat; illud enim adhuc praedium suum non inspexit nec ullum habet deterius, sed tamen non contemnit, ego omnino magis arbitror per Siciliam Veliam, (sed iam) sciemus; adventat enim Dolabella.

Id. *Verr.* II 2, 99: etenim si posset reus absente accusatore damnari, non ego a Vibone Veliam parvulo navigio inter fugitivorum ac praedonum ac tua tela venissem, quo tempore omnis illa mea festinatio fuit cum periculo capitis, ob eam causam ne tu ex reis eximerere si ego ad diem non adfuissem, *ibid.* 5, 44: haec navis onusta praeda Siciliensi, cum ipsa quoque esset ex praeda, simul cum ipse decederet, adpulsa Veliam est cum plurimis rebus, et iis quas iste Roman mittere cum ceteris furtis noluit, quod erant clarissimae maximeque cum delectabant, Eam navem nuper egomet vidi Veliae...

[Per connesse testimonianze riguardanti V. come luogo di sosta per viaggiatori e come base nel corso di guerre, vedi rispettivamente s. *Testimonianze varie* e *Momenti della storia politica*].

IL FIUME ALENTO

Cicero, *ad Att.* XVI 7, 5: *Scriptis navigans ad Pompeianum XIV K. Sept. a. 710* [44 a. C.] — Nam XVI Kal. Sept. cum venissem Veliam, Brutus audivit; erat enim cum suis navibus apud Haeletem fluvium citra Veliam milia passus III. Pedibus ad me statim. (Cf. *ad fam.* VII 20, 1, s. *Testimonianze varie*).

Strabo, l. c.

Vibius Sequester I 14: Alyntos * Lucaniam a Veliensibus dividit.

* *Alentus* corr. Bursian.

Stephanus Byz. s. Ἑλέα ... ἀπὸ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ.

LE ISOLE ENOTRID

Strabo, l. c.

Plinius, *N.H.* III 85: Contra Veliam Pontia et Isacia, utraque uno nomine Oenotrides, argumentum possessae ab Oenotriis Italiae.

IL CLIMA

Cf. Plut. *Aem. Paul.* 39, 1; (Cic. *ad fam.* VII 20, 2); Horat. *epist.* I 15, 1 (v. s. *Testimonianze varie*).

LA COLONIA GRECA

I FOCEI

Herodotus I 167 (v. sopra Gigante, p. 295 ss.).

Antiochus *apud* Strab. (v. sotto).

Timagenes *apud* Ammian. Marcell. XV 9, 7 (= Jacoby, *F. Gr. Hist.* II A p. 320, nr. 88, F. 2): a Focaea vero Asiaticus populus, Harpali inclementiam vitans Cyri regis praefecti, Italiam navigio petit, cuius pars in Lucania Veliam, alia condidit in Viennensi Massiliam; dein secutis actatibus oppida aucta virium copia instituere non pauca.

Strabo VI 1, 1, C. 252 (v. *Topografia di V.*).

Hyginus *apud* Gell., *N.A.* X 16, 1 ss.: reprehendit Hyginus Vergilium correcturumque eum fuisse existimat, quod in libro sexto (v. 365) scriptum est. Palinurus est aput inferos petens ab Aenea, ut suum corpus requirendum et sepeliendum curet, is hoc dicit: eripe me his, invicte, malis aut tu mihi terram / inice (namque potes) portusque require Velinos. quo inquit modo aut Palinurus novisse et nominare potuit portus Velinos aut Aeneas ex eo nomine locum invenire, cum Velia oppi-

dum, a quo portum, qui in eo loco est, Velinum dixit, Servio Tullio Romae regnante post annum amplius sescentessimum, quam Aeneas in Italiam venit, conditum in agro Lucano et eo nomine appellatum est? nam qui ab Harpalo, inquit, regis Cyri praefecto ex terra Phocide fugati sunt, alii Veliam, partim Massiliam condiderunt. Inscitissime igitur petit, ut Aeneas portum Velinum requirat, cum id nomen eo tempore fuerit nusquam gentium (§ 1-6; v. ancora sino al § 10).

Servius. *Comm. in Verg. Aen.* VI 359: GENS CRUELIS Lucanorum, et dicit eum a Velensibus interemptum, ut <366> portusque require Velinos; sane sciendum Veliam tempore quo Aeneas ad Italiam venit, nondum fuisse, ergo anticipatio est, quae, ut supra diximus, si ex poetae persona fiat, tolerabilis est; si autem per alium, vitiosissima est, ut nunc de Palinuro ait: quamquam alii ad divinandi scientiam referant, quasi ab umbra dictum. Velia autem dicta est a paludibus, quibus cingitur, quas Graeci ἔλη dicunt. Fuit ergo 'Elia', sed accepit digammon et facta est 'Velia', ut 'Enetus Venetus'.

Hesychius, s. Ἐλεατ(ι)ός: κατὰ μὲν Ἀπολλώνιον Ἐλεατικός, ἀπὸ πόλεως Ἐλέας, διὰ τὸ Φωκαίων εἶναι τοὺς Ἐλεάτας ἀποίκους.

Suidas, s. Ἐλέα, ὄνομα πόλεως: πατρίς Ζήνωνος. αὕτη πρότερον Ὑέλη ἐκαλεῖτο, Φωκαίων οὖσα ἀποικία, πόλις εὐτελής καὶ μόνον ἀγαθοὺς ἄνδρας τρέφειν δυναμένη: ἦν ἡγάπησε μᾶλλον τῆς Ἀθηναίων μεγαλυκχίας, οὐκ ἐπιδημήσας τὰ πολλὰ πρὸς αὐτούς, ἀλλ' αὐτόθι καταβιούς. τὸ δὲ ἐθνικὸν Ἐλεάτης: λέγεται δὲ καὶ ἑτέρα πόλις Ἐλαία διὰ διφθόγγου, ἧς ὁ πολίτης Ἐλαίτης. καὶ κόλπος οὕτω καλούμενος.

PARTECIPAZIONE DEI MASSALIOTI

Ps. Scymnus, 247-253: προσεχεῖς δὲ τούτοις εἰσὶ πάλιν Οἰνώτριοι / μέχρι τῆς Ποσειδωνιάδος ὀνομασμένης, / ἦν φασὶ Συβαρ'τας ἀποικίαισι προτοῦ, / καὶ Μασσαλιωτῶν Φωκαέων τ' Ἐλέα πόλις, / ἦν ἔκτισαν φηγόντες ὑπὸ τὰ Περσικά / οἱ Φωκαεῖς: [μίλιστα δ' εὐανδρουμένη / κατὰ τὴν Ἀσίαν Φώκαια κειμένη πόλις].

LA 'REGIONE MASSALIOTICA' D'ITALIA

Charax *apud* Steph. Byz. s. Τροϊζήν... (= Jacoby, *F. Gr. Hist.* II A, p. 492, nr. 103, F. 61): ἔστι καὶ ἄλλη Τροϊζήν ἐν Μασσαλίᾳ τῆς Ἰταλίας, ἦν Χάραξ Τροϊζηνίδα χώραν φησί.

Eustathius, *ad Iliadem* II 561: ...ἔστι δέ, φασί, καὶ ἑτέρα [scil. Τροϊζήν] ἐν Ἰταλίᾳ Μασσαλιωτικῇ.

MOMENTI DELLA STORIA POLITICA

LEGISLATORI

Strabo VI 1, 1, C. 252 (v. *Topografia di V.*) (danno leggi Parmenide, Zenone, altri prima di essi).

Plutarchus, *adv. Coloten*, 32, 1126 A-B: Παρμενίδης δὲ τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα διεκόσμησε νόμοις ἀρίστοις, ὥστε τὰς ἀρχάς καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν ἐξορκοῦν τοὺς πολίτας ἐμμενεῖν τοῖς Παρμενίδου νόμοις.

ZENONE E IL TIRANNO

Diogenes Laert. IX 26 ss.: γέγονε δ' ἀνὴρ γενναϊότατος καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ καὶ ἐν πολιτείᾳ φέρεται γοῦν αὐτοῦ βιβλία πολλῆς συνέσεως γέμοντα. καθελὼν δὲ θελήσας Νέαρχον τὸν τύραννον (οἱ δὲ Διομέδοντα) συνελήφθη, καθά φησιν Ἡρακλείδης ἐν τῇ Σατύρου ἐπιτομῇ. ὅτε καὶ ἐξεταζόμενος τοὺς συνειδότας καὶ περὶ τῶν ὀπλῶν ὧν ἦγεν εἰς Λιπάραν, πάντας ἐμήνυσεν αὐτοῦ τοὺς φίλους, βουλόμενος αὐτὸν ἔρημον καταστήσαι: εἰτα περὶ τινῶν εἰπεῖν ἔχειν τινὰ (ἔφη) αὐτῷ πρὸς τὸ οὐδ' οὐκ ἀνῆκεν ἕως ἀπεκινήθη, ταῦτόν Ἀριστογείτονι τῷ τυραννοκτόνῳ παθόν. Δημήτριος δὲ φησιν ἐν τοῖς Ὀμωνύμοις τὸν μυκτήρα αὐτὸν ἀποτραγεῖν. Ἀντισθένης δὲ ἐν ταῖς Διαδοχαῖς φησὶ μετὰ τὸ μνηῦσαι τοὺς φίλους ἐρωτηθῆναι πρὸς τε τοὺς παρεστῶτας φάναι: 'θαυμάζω ὑμῶν τὴν δειλίαν, εἰ τούτων ἐνεκεν, ὧν νῦν ἐγὼ ὑπομένω, δουλεύετε τῷ τυράννῳ, καὶ τέλος ἀποτραγόντα τὴν γλῶττιαν προσπιτῶσαι αὐτῷ: τοὺς δὲ πολίτας παρορμηθέντας αὐτίκα τὸν τύραννον καταλεῦσαι. ταῦτά δὲ σχεδὸν οἱ πλείους λαλοῦσιν. Ἐρμιππος δὲ φησιν εἰς ὄλμον αὐτὸν βληθῆναι καὶ κατακοπῆναι. ... γέγονε δὲ τὰ τε ἄλλα ἀγαθὰ ὁ Ζήνων, ἀλλὰ καὶ ὑπεροπτικός τῶν μειζόνων κατ' ἴσον Ἡρακλείτῳ: καὶ γὰρ οὗτος τὴν πρότερον μὲν Ὑέλην, ὕστερον δὲ Ἐλέαν, Φωκαίων οὖσαν ἀποικίαν, αὐτοῦ δὲ πατρίδα, πόλιν εὐτελὴ καὶ μόνον ἄνδρας ἀγαθοὺς τρέφειν ἐπισταμένην ἡγάπησε μᾶλλον τῆς Ἀθηναίων μεγαλυκχίας, οὐκ ἐπιδημήσας πώμαλα πρὸς αὐτούς, ἀλλ' αὐτόθι καταβιούς.

Suidas Ζήνων Τελευταγόρου Ἐλεάτης φιλόσοφος τῶν ἐγγιζόντων Πυθαγόρα καὶ Δημοκρίτου κατὰ τοὺς χρόνους: ἦν γὰρ ἐπὶ τῆς οἱ ὀλυμπιάδος [468-465], μαθητὴς Ξενοφάνους ἢ Παρμενίδου. ...

καθελὼν δὲ θελήσας Νέαρχον (οἱ δὲ Διομέδοντα), τὸν Ἐλέας τύραννον, ἐάλω. καὶ ἐρωτώμενος ὑπ' αὐτοῦ ἐνδακὼν καὶ ἀποτεμῶν προσέειπεν τῷ τυράννῳ καὶ ἐν ὄλμῳ βληθεὶς συνέτριβη πτισσόμενος.

Diodorus, X 18.2: ὅτι τυραννουμένης τῆς πατρίδος ὑπὸ Νεάρχου σκληρῶς, ἐπιβουλὴν κατὰ τοῦ τυράννου συνεστήσατο. καταφανὴς δὲ γενόμενος καὶ κατὰ τὰς ἐν ταῖς βιασίαις ἀνάγκας διερωτώμενος ὑπὸ τοῦ Νεάρχου, τίνες ἦσαν οἱ

συνειδότες ὥφελον γάρ, ἔφησεν, ὥσπερ τῆς γλώττης εἰμι κύριος, οὕτως ὑπῆρχον καὶ τοῦ σώματος. τοῦ δὲ τυράννου πολὺ μᾶλλον ταῖς βασάνοις προσεπιτείναντος ὁ Ζ. μέχρι μὲν τινος διεκατέρει· μετὰ δὲ ταῦτα σπεύδων ἀπολυθῆναι ποτε τῆς ἀνάγκης καὶ ἅμα τιμωρήσασθαι τὸν Νέαρχον ἐπενοήσατό τι τοιοῦτον. κατὰ τὴν ἐπιτονωτάτην ἐπίτασιν τῆς βασάνου προσποιηθεὶς ἐνδιδόναι τὴν ψυχὴν ταῖς ἀλγηδόνι ἀνέκραγεν· ἄνετε· ἐγὼ γάρ πάσαν ἀλήθειαν. ὥς δ' ἀνῆκαν, ἤξιωσεν αὐτὸν ἀκοῦσαι κατ' ἰδίαν προσελθόντα. πολλὰ γὰρ εἶναι τῶν λέγεσθαι μελλόντων, ἃ συνοίσει τηρεῖν ἐν ἀπορρήτῳ. τοῦ δὲ τυράννου προσελθόντος ἀσμένως καὶ τὴν ἀκοὴν τῷ στόματι παραβαλόντος ὁ Ζ. τοῦ δυνάστου περιχανὼν τὸ οὐς ἐνέπρισε τοῖς ὁδοῦσι. τῶν δὲ ὑπηρετῶν ταχὺ προσδραμόντων καὶ πᾶσαν τῷ βασανιζομένῳ προσφερόντων τιμωρίαν εἰς τὸ χαλάσαι τὸ δῆλμα, πολὺ μᾶλλον προσεσφύετο. τέλος δ' οὐ δυνάμενοι τάνδρὸς νικῆσαι τὴν εὐψυχίαν, παρεκέντησαν αὐτόν, ἵνα διή τούς ὁδόντας· καὶ τοιοῦτῳ τεχνήματι τῶν ἀλγηδόνων ἀπελύθη καὶ παρὰ τοῦ τυράννου τὴν ἐνδεχομένην ἔλαβε τιμωρίαν.

Cf. Cic., *Tusc.* II 22,52.

Plutarchus, *adv. Colot.* 32 p. 1126 D: Ζ. τοῖνον ὁ Παρμενίδου γνῶριμος ἐπιθέμενος Δημύλῳ τῷ τυράννῳ καὶ δυστυχίσας περὶ τὴν πρᾶξιν, ἐν πυρὶ τὸν Παρμενίδου λόγον ὥσπερ χρυσὸν ἀκήρατον καὶ δόκιμον παρέσχε καὶ ἀπέδειξεν ἔργοις, ὅτι τὸ ἀσχερὸν ἀνδρὶ μεγάλῳ φοβερὸν ἐστίν, ἀλγηδὼνα δὲ παῖδες καὶ γυναῖκα καὶ γυναικῶν ψυχὰς ἔχοντες ἄνδρες δεδίασιν· τὴν γὰρ γλώτταν αὐτοῦ διατραγῶν τῷ τυράννῳ προσέπτυσεν. Cf. *de Stoic. rep.* 37 p. 1051 C, *de garr.* 8 p. 505 D.

Clemens Alex., *Strom.* IV 57 (II 274, 1 St.) οὐ μόνον Αἰσώπιοι (?) καὶ Μακεδόνες καὶ Λάκωνες στρεβλούμενοι ἐκατέρουν, ὥς φησιν Ἑρατοσθένης ἐν τοῖς Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ἀλλὰ καὶ Ζ. ὁ Ἑλεάτης ἀναγκαζόμενος κατεπεινέει τι τῶν ἀπορρήτων ἀντέσχεν πρὸς τὰς βασάνους οὐδὲν ἐξομολογούμενος, ὅς γε καὶ τελευτῶν τὴν γλῶσσαν ἐκτραγῶν προσέπτυσεν τῷ τυράννῳ, ὃν οἱ μὲν Νέαρχον, οἱ δὲ Δημύλον προσαγορεύουσιν. Cf. Val. Max. III ext. 2 (Falaride), 3 (Nearco); Nemes. 30 (Dionys.).

Philostratus, *V. Apoll. Tyan.* VII 2: Ζ. μὲν τοῖνον ὁ Ἑλεάτης (διαλεκτικῆς δὲ οὗτος δοκεῖ ἄρξαι) τὴν Νεάρχου τοῦ Μυσοῦ* καταλύων τυραννίδα ἥλω καὶ στρεβλωθεὶς τοὺς μὲν ἑαυτοῦ ξυνομιότας ἀπεσιώπησεν, οἱ δ' ἦσαν τῷ τυράννῳ βέβαιοι διαβαλὼν τούτους ὥς οὐ βεβαίους, οἱ μὲν ὥς ἐπ' ἀληθείαι ταῖς αἰτίας ἀπέθανον, ὁ δ' ἐλεύθερα τὰ Μυσῶν ἤγαγε τὴν τυραννίδα περὶ ἑαυτῇ σφίλας.

* Diels-Kranz (I, p. 249) *ad l.*: «offenbar Verwechslung von Elea und Elaia».

NELLA LEGA ITALIOTA CONTRO DIONISIO I DI SIRACUSA

(Sulla lega italiota v. Polyb. II 39, 6 s.; Diod. XIV 91 [per l'anno 393 a. C.: ma v. F. W. Walbank, *Commentary on Polybius I*, Oxford 1957, p. 225 s.], 101; i quali però non menzionano V.).

Polyaenus VI 11: Ἀριστείδης Ἑλεάτης Διονυσίῳ πολιορκοῦντι Καυλωνίαν ἐπέπλει μετὰ δώδεκα τριήρων. ὁ δὲ συνιδὼν ἐπανήχθη πέντε καὶ δέκα ναῦς πληρώσας. Ἀριστείδης ὑποστρέψας ὑποχωρεῖ καὶ νυκτὸς γενομένης ἐκέλευσεν ἀραι τοὺς λαμπτήρας, οἷς αἱ τοῦ Διονυσίου εἴποντο. μετὰ μικρὸν δὲ τούτους καθελόντες ἑτέρους καθῆκαν ἐς τὴν θάλατταν φελλοῖς μεγάλους ἐφηρμοσμένους κακὰ τοῦ φωτὸς ἐς τὸ πλάγιον ἐπιστρέφοντες ἔφθασαν ἐς τὴν Καυλωνίαν καταπλεύσαντες τῶν περὶ Διονύσιον πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν φελλῶν αὐγὴν πλανωμένων.

RESISTENZA AI LUCANI

Strabo, I. c.

NELL'ETÀ DI TIMOLEONTE

Plutarchus, *Timol.* 35, 1-2: τὰς μὲν οὖν τυραννίδας ὁ Τιμολέων τοῦτον τὸν τρόπον ἐξέκοψε, καὶ τοὺς πολέμους ἔλυσε. τὴν δ' ὅλην νῆσον, ἐξεργωμένην ὑπὸ κακῶν καὶ διαμεμισμένην ὑπὸ τῶν οἰκητόρων παραλαβὼν, οὕτως ἐξημέρωσε καὶ ποθεινὴν ἐποίησε πᾶσιν, ὥστε πλεῖν οἰκήσοντας ἑτέρους ὅθεν οἱ πολῖται πρότερον ἀπεδίδρασκον. καὶ γὰρ Ἀκράγαντα καὶ Γέλαν, πόλεις μεγάλας μετὰ τὸν Ἀττικὸν πόλεμον ὑπὸ Καρχηδονίων ἀναστάτους γεγεννημένας, τότε κατέκτισαν, τὴν μὲν οἱ περὶ Μέγισλλον καὶ Φέριστον ἐξ Ἑλέας, τὴν δ' οἱ περὶ Ἰόργον ἐκ Κέω [ἐκ]πλεύσαντες καὶ συναγαγόντες τοὺς ἀρχαίους πολῖτας...

IL FOEDUS CON ROMA: CONTRIBUTO DI NAVI ALL'INIZIO DELLA I GUERRA PUNICA

Polybius I 20, 13-14: ὅτε... τὸ πρῶτον [scil. οἱ Ῥωμαῖοι] ἐπεχείρησαν διαβιβάξιν εἰς τὴν Μεσσήνιν τὰς δυνάμεις, οὐχ οἷον κατάφρακτος αὐτοῖς ὑπῆρχε ναῦς, ἀλλ' οὐδὲ καθόλου μακρὸν πλοῖον οὐδὲ λέμβος οὐδ' εἰς, ἀλλὰ παρὰ Ταραντίνων καὶ Λοκρῶν ἔτι δ' Ἑλεατῶν καὶ Νεαπολιτῶν συγχερησάμενοι πεντηκοντόρους καὶ τριήρεις ἐπὶ τούτων παραβόλως διεκόμισαν τοὺς ἄνδρας.

DECRETO DI ASYLIA PER L'ASCLEPIEION DI COS (242 a. C.)

R. Herzog - G. Klaffenbach, *Asylienkunden aus Kos*, in «Abhandl. Akad. Wiss. Berlin», Kl. f. Sprache Lit. u. Kunst, 1952, I, p. 21; Ἑλεατῶν [scil. ψάφισμα] ἔχον ἐπίσημον ζῶιον γυναικῶν καθήμενον / ἔδοξε τοῖς ἄρχουσιν καὶ τῷ δήμῳ τῷ Ἑλεατῶν· ἐπειδὴ παρὰ τῆς πόλεως τῶν Κώων / ἀρχιθέρος παραγενόμενος Ἐπιδάυριος Νικάρχου [καὶ θεοροὶ Φιλόφρων Δαρδάνου καὶ Σιμί] / ἄς Τιμασιφῶντος ἐπαγγέλλουσι τῷ Ἀσκληπιῶι θυσίαν τε καὶ ἀγῶνα καὶ ἀξιοῦσι τὸ ἱερὸν / τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἄσυλον [παραδέξασθαι]. — Cf. H. Bengtson, in «Historia», 3, 1954/5, p. 457 s.; G. Pugliese Carratelli, in «Archivio Storico per la Calabria e la Lucania», 24, 1955, pp. 1-7.

CONTRIBUTO DI NAVI NEL CORSO DELLA II GUERRA PUNICA (210 a.C.)

Livius XXVI 39, 1-5: per idem tempus cum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium quod ibi erat Romanum praefectusque praesidii atque arcis M. Livius in commatibus ab Sicilia missis habebant, qui ut tuto praeterveherentur oram Italiae, classis viginti ferme navium Regii stabat. praeerat classi D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis militari gloria illustris, primo quinque naves, quarum maximae duae triremes, a Marcello ei traditae erant [habuit]: postea rem impigre saepe gerenti tres additae quinqueremes: postremo ipse a sociis Reginisque et a Velia et a Paesto debitas ex foedere exigendo classem viginti navium, sicut ante dictum est, efficit.

SACERDOTESSE DI VELIA PER IL CULTO DI CERERE IN ROMA

Cicero, *pro Balbo* 24,55: sacra Cereris, iudices, summa maiores nostri religione confici caerimoniaeque voluerunt: quae cum essent assumpta de Graecia, et per Graecas semper curata sunt sacerdotes et Graeca omnia nominata, sed cum illam, quae Graecum illud sacrum monstraret et faceret, ex Graecia deligerent, tamen sacra pro civibus civem facere voluerunt, ut deos immortalis scientia peregrina et externa, mente domestica et civili precaretur, has sacerdotes video fere aut Neapolitanas aut Veliensis fuisse, foederatarum sine dubio civitatum. Mitto vetera: proxime dico ante civitatem Veliensibus datam de senatus sententia C. Valerium Flaccum, praetorem urbanum, nominatum ad populum de Calliphana Veliense, ut ea civis Romana esset, tulisse 197 a.C.l. Num igitur aut fundos factos Veliensis aut sacerdotem illam civem Romanam factam non esse, aut foedus et a senatu et a populo Romano violatum arbitramur?

Valerius Maximus I 1, 1: Tantum autem studium antiquis non solum servandae sed etiam amplificandae religionis fuit, ut florentissima et opulentissima civitate decem principum filii senatus consulto singulis Etruriae populis percipiendae sacrorum disciplinae gratia traderentur, Cererique, quam more Graeco venerari instituerant, sacerdotem a Velia, cum id oppidum nondum civitatem accepisset, nomen Calliphanam peterent [vel, ut alii dicunt, Calliphoenam]*, ne deae vetustis ritibus perita deesset antistes.

* secl. Kempf.

MUNICIPIUM CIVIUM ROMANORUM (NELLA TRIBÙ ROMILIA) DOPO LA GUERRA SOCIALE

P. Mingazzini, in « Atti e Mem. Soc. Magna Graecia », N.S. I, 1954, p. 50 ss.: [Cornelius L. f. Rom(ilia) Gemellus / Ilvir bis q(uinquennalis) IIIvir iur(i) dic(undo) bis gymnas/[i]archus ter IIIvir i(uri) d(icundo). (Probabil-

mente ca. 89 a.C., cf. Mingazzini p. 51 s.; punti di vista diversi in U. Kahrstedt, « Historia » 8, 1959, p. 182 s.).

NEL CORSO DELLE GUERRE CIVILI (BASE DI BRUTO NEL 44 a.C.)

Plutarchus, *Brut.* 23, 1-2: ἐν μὲν οὖν ταῖς πρώταις ἐπιστολαῖς τοιοῦτος ὁ Βρούτος· ἤδη δὲ τῶν μὲν ὡς Καίσαρα τῶν δ' ὡς Ἀντώνιον δισταμένων, ὧνίων δὲ τῶν στρατοπέδων ὥσπερ ὑπὸ κήρυκι προτιθεμένων τῷ πλέονι δίδοντι, παντάπασιν ἀπογνοῖς τῶν πραγμάτων, ἔγνω καταλιπεῖν Ἰταλίαν καὶ περὶ διὰ Λευκανίας εἰς Ἑλέαν ἐπὶ θάλασσαν ἦκεν. ὅθεν ἡ Πορκία μέλουσα πάλιν εἰς Ῥώμην ἀποτραπέσθαι λανθάνειν μὲν ἐπειρᾶτο περιπαθῶς ἔχουσα, γραφὴ δὲ τις αὐτὴν προὔδωκε, τὰλλα γενναίαν οὖσαν... (24, 1) ἀναχθεὶς δ' ὁ Βρούτος ἐκείθεν ἐπ' Ἀθηνῶν ἔπλει. Cicero, *ad Att.* XVI 7, 5 (v. *Topografia di V.*).

Cicero *ad Brut.* I 10: *Scr. Romae med. m. Quint. a. 711* [43] § 4: haec ego multo ante prospiciens fugiebam ex Italia tum, cum me vestrorum edictorum fama revocavit; incitavisti vero tu me, Brute, Veliae.

ibid. I 15: *Scr. Romae circ. med. m. Quint. a. 711* [43]. § 5: itaque in medio Achaico cursu cum etesiarum diebus Auster me in Italiam quasi dissuasor mei consilii retulisset, te vidi Veliae doluique vehementer.

Cf. Cic. *ad Fam.* VII 19; *Philipp.* I 9, X 8.

(BASE CONTRO SESTO POMPEO)

Velleius Paterculus, II 79, 2-3: hac classi Caesar, cum prius despondente ei Nerone, cui ante nupta fuerat Livia, auspiciis rei publicae omnibus duxisset eam uxorem, Pompeio Siciliacque bellum intulit, sed virum humana ope invictum graviter eo tempore fortuna concussit: quippe longe maiorem partem classis circa Veliam Palinurique promontorium adorta vis Africi laceravit ac distulit, ea patrando bello mora fuit, quod postea dubia et interdum ancipiti fortuna gestum est.

Appianus, *Civ.* V 98, 410 (v. *Topografia di V.*).

IN ETÀ IMPERIALE

CIL X 8312 b: L. Nonio L.f. / Asprenati / co(n)s(uli) / decuriones et municip(es) / patrono (6 o 29 d.C.).

Iscrizione onorifica del senato e del popolo di V.: P. C. Sestieri, in « Fasti Archaeologici » XI n. 2174 (cf. « Amer. Journ. Arch. » 61, 1957, p. 378 s.): [ἡ σύ]νκλητος καὶ ὁ δῆμος Γάϊον Ἰούλιον Γαίου υἱὸν Νάσωνα / ἀρετῆς καὶ εὐεργετίας ἕνεκα. Senatus et populus Veliensis / C. Iulio C. f. Nasoni honoris / et virtutis causa (databile al I sec. d.C.).

CIL X 462: D(is) M(anibus)/ C. Sextilio Op/pio, IIIvir(o) q(uin)q(uennali) v(ixit) a(nnis) L, Claudia Po(tita) coniugi ca/rissimo (datata, per la presenza della formula D.M. e per la mancanza della filiazione e della tribù, a non prima del II sec. d. C., F. Sartori, *Problemi di storia costituzionale italota*, Roma 1953, p. 107, n. 12).

PREFETTURA?

Liber colon. (Liber Augusti Caesaris et Neronis) in *Gromatici Veteres*, I p. 209. Lachmann: in provincia Lucania prefecture, iter populo non debetur. Vulcentana, Pestana, Potentina, Atenas et Consilina, Tegenensis, quadrate centurie in iugera n. CC. Grunentina, limitibus Graceanis in iugera n. CC. decimanus in oriente, kardo in meridiano. Veliensis, actus n. XVI per XXV. (Sulla scarsa attendibilità della notizia, Sartori, op. cit., p. 104, con bibliografia; p. 107; diversamente Kahrstedt, « *Historia* » I. c., p. 174 ss.).

CURATORES

CIL X 482 (Paestum): [M. Tullio M.L. Maec(ia)] / Cicer[oni] Laur(enti) Lau(inati)] / eq(uiti) R(omano) p(atr(ono) col(oniae) cur(atori) r(ei) p(ublicae)] / Volceianor(um) [Atinati?]um Acerentino[rum] / [Veliensium Buxentinor(um)] / Tegianensium integr(o) / et rarissimo viro ... (I metà del III sec. d. C.).

CIL X 453 (Eburum): ———lio spl(endido) eq(uiti) Rom(ano) p(atr(ono) c(oloniae) / [—————cu]r(atori?) (iterum) dato ex indulgentia / [—————Bu]xentinorum Veliensium / [—————]entibus suis a solo ex. / [—————]pecunia restituit et / [—————] cum sterilitas anno / nae? [—————]an]nonariae adiuvit / [—————]distribuit, ob qu[am] / ——— (di epoca incerta, ma predioeclezianea secondo G. Mancini in *Diz. Epigr. di Ant. Rom.* II p. 1370, s. *Curator*).

ASPETTI DELLA CULTURA

SCUOLA FILOSOFICA

H. Diels - W. Kranz, *Fragmente der Vorsokratiker*, n. 21, pp. 110-139 (Xenophanes), nr. 28, pp. 217-246 (Parmenides), nr. 29, pp. 247-258 (Zenon). [Per alcune di queste testimonianze v. comunque s. *Momenti della storia politica*].

SENOFANE

Diogenes Laertius IX 18: Ξενοφάνης Δελίου ἦ, ὥς Ἀπολλόδωρος (*FGrHist* 244 F 68 a), Ὁρθομένους Κολοφώνιος ... ἐκπεσὼν τῆς πατρίδος ἐν Ζάγκλῃ τῆς Σικελίας (διέτριβε καὶ τῆς εἰς Ἑλέαν ἀποικίας κοινωνήσας ἐδίδασκεν ἐκεῖ).

διέτριβε δὲ καὶ ἐν Κατάνῃ. ... 19 ... ἐποίησε δὲ καὶ Κολοφῶνος κτίσιν καὶ τὸν εἰς Ἑλέαν τῆς Ἱταλίας ἀποικισμόν ἐπη δισχίλια. καὶ ἤκμαζε κατὰ τὴν ἐξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα (540-537 a. C.).

< > suppl. Diels

Clemens Alex., *Strom.* I 64 (II 40, 20 St.): τῆς δὲ Ἑλεατικῆς ἀγωγῆς Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος κατέρχει, ὃν φησι Τίμαιος (*FGrHist* 566 F 133) κατὰ Ἑρώνα τὸν Σικελίως δυνάστην καὶ Ἐπίχαρμον τὸν ποιητὴν γεγενῆνα, Ἀπολλόδορος (*FGrHist* 244 F 68 c) δὲ κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν Ὀλυμπιάδα (620-617 a. C.) γενόμενον παρὰ τετακέναι ἄχρι Δαρείου τε καὶ Κύρου χρόνων.

PARMENIDE

Diogenes Laertius IX 21: Ξενοφάνους δὲ διήκουσε Παρμενίδης Πύργτος Ἑλεάτης ... ἐκονώνησε δὲ καὶ Ἀμεινία Διοχάιτα τῷ Πυθαγορικῷ, ὥς ἔφη Σωτίων... 23... ἤκμαζε δὲ κατὰ τὴν ἐνάτην καὶ ἐξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα (504-501 a. C.).

Proclus, *In Parm.* I 619, 4 Cous.: ταύτης δ' οὖν ὅπερ εἶπομεν τῆς ἐορτῆς οὔσης (Παναθηναία) ἀφίκοντο Παρμενίδης καὶ Ζήνων Ἀθήναζε, διδάσκαλος μὲν ὁ Παρμενίδης ὢν μαθητῆς δ' ὁ Ζήνων, Ἑλεάται δ' ἄμφω καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ διδασκαλείου μεταλαβόντες, καθάπερ πού καὶ Νικόμαχος ἱστοροῖεν.

Cf. Platon., *Parm.* 127 a; Phot., *Bibl.* c. 249 (καὶ οὗτοι δὲ τῆς Πυθαγορείου ἦσαν διατριβῆς) e Strabon. VI I C. 252 (II. καὶ Ζ. ἄνδρες Πυθαγόρειοι)

Iamblichus, *V. Pythag.* 267 (catalogo dei Pitagorici): Ἑλεάτης Παρμενίδης.

V. M. Timpanaro Cardini, *Pitagorici, Testimon. e frammenti*, III (Firenze, 1964), p. 334 s.

ZENONE

Diogenes Laertius IX 25: Ζήνων Ἑλεάτης, τοῦτον Ἀπολλόδωρός φησιν ἐν Χρονικοῖς (*FGrHist* 244 F 30 a) φύσει μὲν Τελευταγόρου, θέσει δὲ Παρμενίδου. ... 29... ἤκμαζε δ' οὗτος κατὰ τὴν ἐνάτην (καὶ ἑβδομηκοστὴν) Ὀλυμπιάδα (464-461 a. C.)

< > add. Huebner Jacoby (*FGrHist* 244 F 30 b).

SCUOLA MEDICA

P. Ebner, in « *Rassegna Storica Salernitana* » 23, 1962, p. 4 ss.: Quattro iscrizioni incise, rispettivamente, sulla base della statua di un personaggio togato(1) e su tre erme acefale (2-4), in grafia posteriore alla I metà del I sec. d. C.:

(1) Οὐλῖς Εὐξίνου Ὑελήτης ἱατρὸς φώλαρχος ἔτει τοθ'.

(2) Οὐλῖς Ἀρίστωνος ἱατρὸς φώλαρχος ἔτει σπ'.

(3) Οὐλῖς Ἱερωνόμου / ἱατρὸς φώλαρχος / ἔτει υμς'.

(4) Πα[ρ]μενίδης Πύρητος / Οὐλυίδης / φουσιζός.

Cf. G. Pugliese Carratelli in «La Parola del Passato» 18, 1963, p. 385 s.; ibid. 20, 1965, p. 26 s.

UN ORFICO ΝΙΚΙΑΣ

Suidas Ὁρφέος: cita tra gli scritti attribuiti ad O. Θρονισμοὺς μητρικούς καὶ Βακχικά· ταῦτα Νικίου τοῦ Ἑλεάτου φασὶν εἶναι.

Cf. Kern, *Orphicorum fragm.*, test. 223 d e p. 298.

UN GRAMMATICO DI VELIA, VISSUTO NON PIÙ TARDI DEL II SEC. D. C.

Athenaeus, IX 397 a: περιεγεθεισῶν δὲ ποτε καὶ δορκάδων, Ἑλεατικὸς Παλαμίδης (ὁ) ὀνοματολόγος ἔφη· «ὅκ ἄχαρι κρέας τὸ τῶν δορκάων».

Suidas, s. v. Παλαμίδης Ἑλεατικὸς γραμματικὸς κομικὴν καὶ τραγικὴν λέξιν, ὀνοματολόγον, ὑπόμνημα εἰς Πίνδαρον τὸν ποιητήν. (Platone, *Phaedr.* 261 d chiama Zenone Ἑλεατικὸν Παλαμίδην).

USO DEL GRECO E DEL LATINO

Iscrizioni greche (oltre a quelle già citate): sepolcrali: *IG* XIV 656 s.; 659-661 (per 660, v. Mingazzini, in «Atti e Mem. della Soc. Magna Grecia» N.S. I, 1954, p. 52 s.); *add.* 659a (p. 688 s.), dal IV sec. a. C. fino all'età romana; dedica (a Ἴστῆ), ibid. 658 (da ultimo U. Kahrstedt, *Die wirtschaftliche Lage Grossgriechenlands in der Kaiserzeit*, «Historia» Einzelschr. 4, Wiesbaden 1960, p. 16, n. 9); bolli laterizi: ibid. 2403, 1-29 (p. 598 s.), Mingazzini, l.c., pp. 39-47, dalla fine del III-inizio del II sec. a. C. fino almeno all'età di Augusto; sigle sulle mura cittadine: v. sopra; sugli ὄροι dei *temene* sull'acropoli: v. sopra.

In particolare, per la persistenza del *jonico*: oltre alla citata *dedica*, v. (p.e.) la leggenda Κλεωδώρου su una moneta del IV sec. a. C., Head, *Hist. Num.* 2, Oxford 1911, p. 89.

Iscrizioni latine (oltre a quelle già citate): sepolcrali: *CIL* X 462-466; *Ephem. Epigr.* VIII p. 80, 282 ss., p. 211, 847 ss.; bolli laterizi: v. sopra.

(Sul materiale epigrafico v. la sintesi di Kahrstedt, op. cit., pp. 16-18).

CULTI

APHRODITE EUPLOIA (?)

Forse associata nel culto a Poseidon Asphaleios (v. sotto).

APOLLO (?)

Cf. le iscrizioni relative alla scuola medica e la connessione stabilita tra il termine Οὐλῖς e Apollo Οὐλῖος in Ebner e Pugliese Carratelli, l.c. L'esistenza del culto di A. è stata ammessa anche sulla base della rappresentazione del leone sulle più antiche monete della città (per le quali v. Head, *Hist. Num.* 2, p. 88), cf. H. Cahn, «Museum Helvet.» 7, 1950, p. 185 ss.; G. Radke, s. *Velia* in *RE*, VIII A 2 (1958), c. 2103 (per la parte riguardante i culti particolarmente incompleto).

ASCLEPIO (?)

Le iscrizioni relative alla scuola medica provengono da un complesso di edifici, che sembra appartenere ad un Asclepion: v. Ebner, in «Apollo» (Salerno), II, 1962 (ed. 1963), p. 125 ss.

ATHENA

L'esistenza del culto di Athena è ammessa da Radke, l.c., sulla base della rappresentazione della testa della dea o anche soltanto del ramoscello d'olivo e della civetta sulle monete di V. (Head, op. cit., p. 89 s.). Sul tempio, le cui fondazioni (databili al V sec. a. C.) sono state messe in luce sull'acropoli, v. Sestieri, in «Archaeology» 10, 1957, p. 4; P. Ebner, in «La Parola del Passato», 19, 1964, p. 72 ss.

Iscrizione conservata in Ascea nel secolo scorso; ora irreperibile: P. Ebner, in «Archeologia Classica», XVII, 1965, pp. 306-309: Athosteni Aeginensi sacer(orum) cur(atori) / [qui] Minervam per annos quadral/ginta sancte coluerit templum / columnis ornav(erit) / iuxta aram [posuere] / astynomi Velien[es].

DEMETRA

Da V. sacerdotesse per il culto di Cerere in Roma: Cicero, *pro Balbo* 24.55; Valerius Maximus I 1, 1 (v. s. *Momenti della storia politica*).

CIL X 467 (ager inter Veliam et Paestum): Cerer[is] / sacr. / Voconia / Severa.

HADES

V. oltre, s. PERSEPHONE.

HERA

Cippo con iscr. Ἥρας Θελξίνης (caratteri del IV sec. a. C.).

Blocco con iscr. Ἥρας, riadoperato nella costruzione di una scala di accesso all'ἄλσος di Asclepio: v. Ebner, sotto, p. 338 s.

HESTIA

IG XIV 658: Ἰστῆ, su un'a retta di arenaria, alta m. 0,20, larga m. 0,38, dello spessore di m. 0,34 (così Barnabei, in «Notizie d. Scavi» 1882, p. 389, Lenormant, in «Bull. Épigr. de la Gaule» 3, 1883, p. 40), dal Kaibel descritta come *basis exigua*. La testimonianza è trascurata nell'indice dei nomi di divinità in IG XIV, p. 737 e dal Radke l.c.; da ultimo la richiama U. Kahrstedt, *Die wirtschaftliche Lage Grossgriechenlands in der Kaiserzeit*, p. 16, n. 9.

KAIROS

Cippo con iscr. Ὀλυμπίῳ Καίρῳ: v. Guarducci, sopra, p. 287 ss.

LEUCOTHEA

Aristoteles, *Rhet.* II 23, p. 1400 b 5: ἄλλος, ὅταν τι ἐναντίον μέλλῃ πράττεισθαι τοῖς πεπραγμένοις ἅμα, σκοπεῖν, ὡς ἔστιν ἔλεός τινος ἢ θυοῦ τῇ Λευκοθέᾳ καὶ θρηνώσιν ἢ μή, συνεβούλευεν, εἰ μὲν θεὸν ὑπολαμβάνωσιν, μὴ θρηνεῖν, εἰ δ' ἀνθρώπον, μὴ θύειν.

Cf. Diels-Kranz, I, p. 115 e P. Ebner, in «Giornale di Metafisica», 19, 1964, p. 803 ss.

PALINURO

[Vergilius, *Aen.* VI 378-381: nam tua finitimi, longe lateque per urbes / prodigiis acti caelestibus ossa riabunt / et statuent tumulum et tumulo sollemnia mittent, / aeternumque locus Palinuri nomen habebit.]

Servius, *Aen.* VI 378: de historia hoc traxit. Lucanis enim pestilentia laborantibus respondit oraculum manes Palinuri esse placandos; ob quam rem non longe a Velia ei et lucum et cenotaphium dederunt.

In connessione con la testimonianza di Servio quella di Trog. *Procl.* I XVIII (inde origines Phoenicum et Sidonos et Veliae Carthaginisque res gestae in excessu dictae)? *Contra* Radke, c. 2403, che corregge, con eccessiva sicurezza, *Sidonos et Veliae* in *Didonis vel Elissae*.

PERSEPHONE

Blocco rinvenuto a Casal Velino, ed. F. Ribezzo, in «Riv. Indo-Greco-Ital.», 1937, p. 210: Περσεφόνης | Ἀΐδου. Cf. Ebner, sotto, p. 337 s.

POMPAIOS

Cippo con iscr. [Πο]μπαῖος: v. Guarducci, sopra, p. 284 ss.

POSEIDON ASPHALEIOS

Cippo con iscrizione Ποσειδῶνος Ἀσφαλείου, in caratteri della fine del IV a. C.: Sestieri, «Fasti Archaeologici» IV, 1861; Van Buren, «Amer. Journ. Arch.» 55, 1951, p. 179 (qui, alla n. 19, le testimonianze relative all'attribu-

zione dell'epiteto *Asphaleios* a Poseidon da parte dei naviganti). È stata trovata (Il. cc.) la base di una stele, che potrebbe essere stata dedicata ad Afrodite Euploia, forse associata, nel santuario all'aperto, al culto di P.: v. ora Guarducci, sopra, p. 280 ss.

ZEUS

Cippo con iscr. Ζηνὸς AN[— —]IOPIO: v. Pugliese Carratelli, in «Studi Classici e Orientali», 14, 1965, p. 7.

Cippo con iscr. Ζηνὸς Ὀρίῳ (= Οὐρίῳ): v. Guarducci, sopra, p. 282 s.; e cf. la dedica di un Eleate a Delo (sotto, p. 335).

Blocco con l'iscr. ΔΙΟC riadoperato in una cortina innanzi alla 'Porta Rosa': v. Pugliese Carratelli, in «Studi Classici e Orientali», 14, 1965, p. 7.

[Cf. P. Ebner, *Divinità e templi di Velia*, in «Apollo», Boll. dei Musei Prov. del Salernitano, 3, 1963-1964, p. 93 ss.].

TESTIMONIANZE VARIE

RESIDENZA DI RICCHI ROMANI

Plutarchus, *Aem. Paul.* 39, 1-2: διακημένον δὲ τῶν πλείστον καὶ μεγίστων, ἐνόησε [scil. Emilio] νόσον ἐν ἀρχῇ μὲν ἐπισφαλῇ, χρόνῳ δ' ἀκίνδον, ἐργώδῃ δὲ καὶ δυσαισχύνῃ γενομένην. ἐπεὶ δὲ πεσθεὶς ὑπὸ τῶν ἱατρῶν ἐπλευσεν εἰς Ἑλέαν τῆς Ἰταλίας, καὶ διέτριβεν αὐτόθι πλείω χρόνον ἐν παραλίοις ἀγροῖς καὶ πολλὴν ἡσυχίαν ἔχονσιν, ἐπόθησαν αὐτὸν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ φωνὰς πολλὰς ἐν θεάτροις ὡς εὐχόμενοι καὶ σπεύδοντες ἰδεῖν ἀφῆκαν.

Cicero, *ad fam.* VII 20: *Scr. Veliae XII K. Sext. a. 710* [44]: § 1-2: Cicero Trebatius s. amabilior mihi V. fuit, quod te ab ea sensi amari, sed quid ego dicam 'te', quem quis non amat? Rufio medius fidius tuus ita desiderabatur ut si esset unus a nobis, sed te ego non reprehendo qui illum ad aedificationem tuam traduxeris, quamquam enim Velia non est vilior quam Lupercal, tamen istuc malo quam haec omnia, tu si me audies, quem soles, has paternas possessiones tenebis (nescio quid enim Velenses verebantur) neque Hyletem, nobilem amnem, relinques nec Papirianam domum deseres; quamquam illa quidem habet lotum, a quo etiam advenae teneri solent; quem tamen si excideris, multum prospexeris. (2) sed in primis opportunum videtur, his praesertim temporibus, habere perflugium primum eorum urbem quibus carus sis, deinde tuam domum tuosque agros, eaque remoto, salubri, amoeno loco; idque etiam mea interesse, mi Trebatii, arbitror.

Id. *ad Att.* XVI 6: *Scr. Vibone VIII K. Sext. a. 710* [44]: § 1: veni igitur ad Siccum octavo die e Pompeiano, cum unum diem Veliae constituissem; ubi quidem fui sane libenter apud Thallnam nostrum nec potui accipi, illo absente praesertim, liberalius.

CICERONE A VELIA PROGETTA DI SCRIVERE I 'TOPICA'

Cicero, *ad fam.* VII 19: *Scr. Regi V K. Sext. a. 710* [441]: § 1: Cicero Trebatio s.: ... itaque ut primum Velia navigare coepi, institui Topica Aristotelica conscribere ab ipsa urbe commonitus amantissima tui.

Id., *Top.* 1.5: .. ut autem a te discessi in Gracciam proficiscens, cum opera mea nec res publica nec amici uterentur nec honeste inter arma versari possem, ne si tuto quidem mihi id liceret, ut veni Veliam tuaque et tuos vidi, admonitus huius aeris alieni nolui deesse ne tacitae quidem flagitationi tuae.

ORAZIO CHIEDE ALL'AMICO VALA DI VELIA E DI SALERNO

Horatius, *Epist.* I 15, 1-2; 14-25: quae sit hiems Veliae, quod caelum, Vala, Salerni, / quorum hominum regio et qualis via maior utrum populum frumenti copia pascit, / collectosne bibant imbres puteosne perennis / iugis aquae (nam vina nihil moror illius orae, / rure meo possum quidvis perferre patique; / ad mare cum veni, generosum et lene requiro, / quod curas abigat, quod cum spe divite manet / in venas animunquae meum, quod verba ministret, quod me Lucanae iuvenem commendet amicae), tractus uter pluris lepores, uter educet apros, / utra magis piscis et echinos aequora celent, / pinguis ut inde domum possim Phaeaxque reverti: / scribere te nobis, tibi nos accredere par est.

CITTÀ D'ORIGINE DI STAZIO

Statius, *Silv.* V 3 (Epicedion in patrem suum), 124-128: nec simplex patriae decus, et natalis origo / pendet et ambiguo geminae certamine terrae / te de gente suum Latiis ascita colonis / Graia refert Hyle, gravis qua puppe magister / excidit et mediis miser evigilavit in undis.

Hyle: sele *ms.*

ELEATI A DELO

I. *Délos* 1965: (a) 'Αγαθοκλῆς Ἑρμῶνος Ἐλεάτης Θρασυδήμιον / τὸν ἀδελφὸν καὶ Ἑρμῶν [καὶ ...] ἀνα Θρα[σ]υδήμιον / τὸν ἑαυτῶν πατέρα, / Ἀπολλωνί, Ἀρτέμιδι, Λητοῖ. (b) [Θρασυδήμιος Ἑρμῶνος Ἐλεάτης] / [Ἀγαθοκλῆν τὸν ἀδελφὸν καὶ] Ἑρμῶν / [τὸν ἑαυτοῦ πατέρα? — — —] (verso il 140 a. C.).

ibid. 2595 (lista di Staseas) l. 8: Ἑρμῶν Ἀγαθοκλέους Ἐλεάτης, fra i ἱερεῖς; l. 32 s.: Ἑρμῶν Θρασυδήμιου Ἐλεάτης, fra i γυμνασάρχου.

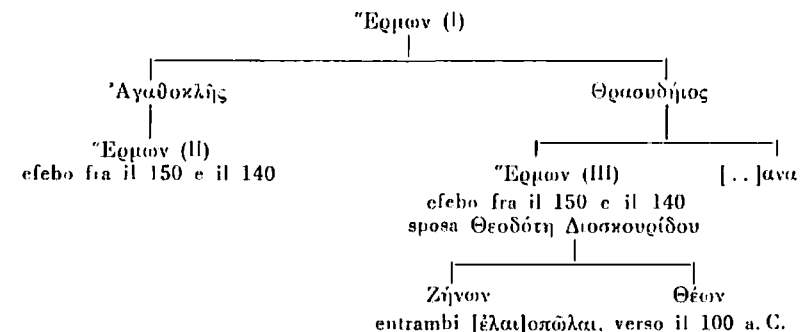
Cf. ibid. 2004 per Hermon f. di Agathocles?

ibid. 2368: Θεοδότῃ Διοσκουρίδου ὑπὲρ [ἐ]αυτῆς καὶ τοῦ ἀνδρός Ἑρ[μ]ῶνος τοῦ Θρασυδη[μ]ίου Ἐ[λ]εά[τ]ου, Ἀρτέμιδι; ibid. 2602, ll. 8-10: τ[ὴν] λαμπάδα τῶν ἐρή[β]ων Ἑρ[μ]ῶν? Θρασυδήμιου Ἐλεάτης, ζαχο-

ρεῦον/[τ]ος Θεοδότου Ἐλεά[τ]ου?; e, probabilmente, ibid. 2619, b, ll. 1. 12 (contribuzioni per il santuario egiziano): Ἑρμῶν καὶ ὑπὲρ τῆς γυναικός, per Hermon f. di Thrasydeios.

ibid. 1713 (ll. 1-11): [ἐ]λα[ι]οπῶλαι, οἱ τὸν ναὸν, / καὶ τὸν Ἑρακλῆ ἀνέ-θρηναν / καθεσταμένων ἐπὶ τὴν / κατασκευὴν Ζήνωνος // καὶ Θέωνος τῶν Ἑρμῶνος Ἐλεατῶν, καὶ Ποπλίου Πλωτίου Πάτρωνος, / καὶ Ποσιδίππου τοῦ Τίτου Ἑρακλείου, καὶ Εἰρηναίου τοῦ Ζωίλου Ἀξωτίου, καὶ Σπορίου Ἀγρίου τοῦ Δέκμου Ῥωμαίου... (l. 15) Ἑρακλεῖ καὶ Ἑρμεί (verso il 100 a. C.).

Per lo stemma della famiglia, v. J. Hatzfeld in « Bull. Corr. Hell. » 36, 1912, p. 11:

Hatzfeld, ibid., 36, 1912, p. 14: ἐργαστήρια δύο καὶ τὰ ὑπ[ε]ρ? ἃ πρό-τερον εἶχεν Ἀφοβος Ἐλεάτης (158/7).

Id., ibid., 36, 1912, p. 54: un Νικομένης Ἐλεάτης donatore dell' Isieion (prima del 157/6).

Id., ibid., 36, 1912, p. 15: un Ἀπολλόδορος Διονυσίου Ἐλεάτης, menzionato in un frammento di catalogo della seconda metà del II sec.

P. Roussel, ibid. 32, 1908, p. 426 s., n. 32, l. 2 s. — [ς] Ἐλ[ε]άτης / Δι[ο] Οὐρίωι ἐ[χ]ρή[ν], κτλ. (cf. Hatzfeld, ibid., 36, 1912, p. 101: fine del II sec.).

L. Bizard-P. Roussel, ibid. 31, 1907, p. 462, c. I, l. 5: un -ους Ἐλεάτης fra i sottoscrittori per l' Ἑλληνική π[α]στ[ί]ς (cf. Hatzfeld, ibid. 36, 1912, p. 100: probabilmente poco dopo l'88 a. C.).

ELEATI PROXENOI DI DELFI

SIG³ 585, 50, 129: Χαροπίνος Ἀντάλλου (188/7); 51, 132 s.: Ἐὑδοξος Αἰσχρίωνος (188/7); 105, 229 s.: Διονύσιος Δηγέτου (179/8).

DOMENICO MUSTI

IN LA PAROLA DEL PASSATO XXI